
СОЦІАЛЬНА ТА ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА

УДК 351.82

Н. П. Шевченко

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО РОЛІ СТРАХОВОГО СТАЖУ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПЕНСІЇ

Стаття присвячена актуальним питанням щодо ролі страхового стажу під час призначення пенсії. Проведено аналіз сучасного пенсійного законодавства, практики його застосування та висловлено авторські міркування щодо вирішення актуальних проблем пенсійного забезпечення, обґрунтовано рекомендації щодо подальшого вдосконалення пенсійного законодавства.

Ключові слова: пенсія, страховий стаж, трудовий стаж, загальний трудовий стаж, спеціальний стаж, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове страхування, пенсійна система України.

Постановка проблеми. Конституція України визначила право громадян на соціальний захист, що охоплює право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Інтеграція України у світове співтовариство, необхідність підвищення рівня захисту прав громадян у соціальній сфері, особливо в умовах глибокої економічної кризи, вимагають продовження докорінного реформування пенсійного законодавства, узгодження його з міжнародно-правовими нормами та стандартами.

Для узгодження з міжнародним законодавством в Україні запроваджено загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке базується на залежності розміру соціальних виплат від суми та тривалості сплати страхових внесків. Саме страховий стаж став визначальною категорією для призначення страхових допомог і пенсій.

Страховий стаж – це відносно нове поняття, яке вперше введено в дію Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [7], який набув чинності 1 січня 2004 р. Хоча вже минуло понад 13 років, але проблематика страхового стажу не втрачає своєї актуальності. Питання підтвердження страхового стажу особливо загострилося через масовий виїзд українців за кордон і отримання заробітної плати «в конвертах».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження страхового стажу в різних аспектах приділяли увагу такі науковці: І.С. Александров, В.М. Андріїв, О.В. Басай, І.Я. Безугла, Н.Б. Болотіна, О.Л. Кучма, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, І.М. Сирота, О.М. Ярошенко та інші.

Мета статті – визначити поняття «страховий стаж», його правову природу, співвідношення із трудовим стажем; встановити значення страхового стажу для призначення пенсії та його основні властивості; виявити проблемні питання, які існують у зв'язку з обчисленням страхового стажу, а також запропонувати напрями їх вирішення, що дасть змогу вдоскона-

лити пенсійне законодавство та практику його застосування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 9 Закону України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», страховий стаж – це період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачуються внески (нею, роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено законодавством. Особливості обчислення страхового стажу з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування визначаються відповідними законами України. Страховий стаж визначається за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування [3].

У ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове пенсійне страхування» деталізується зазначене поняття, а саме: страховий стаж – період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок [7].

Законодавцем визначено залежність наявного страхового стажу від суми сплачених внесків. Обов'язковою умовою зарахування кожного місяця страхового стажу є сплата страхового внеску в сумі не меншій, ніж мінімальний. Якщо сума сплачених за відповідний місяць страхових внесків є меншою, ніж мінімальний страховий внесок, такий період зараховується до страхового стажу як повний місяць за умови здійснення порядком, визначеним правлінням Пенсійного фонду, відповідної доплати до суми страхових внесків так, щоб загальна сума сплачених коштів за відповідний місяць була не меншою, ніж мінімальний страховий внесок.

Згідно зі ст. 1 «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», мінімальний страховий внесок – сума коштів, що визначається як добуток розміру мінімальної заробітної плати та розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове

державне соціальне страхування, встановлених законом, на місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід) [7].

Аналізуючи вищезазначені визначення, можемо виділити такі ознаки, що є характерними для страхового стажу: період сплати страхових внесків; розмір страхових внесків (не менше мінімального страхового внеску); безпосереднє й опосередковане страхування (сплачувати страхові внески може і сама особа, і її роботодавець, а також інші особи порядком, визначеним законодавством); обов'язкова та добровільна участь осіб у державному соціальному страхуванні; наявність спеціальних фондів, які здійснюють конкретний вид державного страхування.

Поняття страхового стажу, введене в ужиток 2004 р., тісно переплітається з поняттям трудового стажу, наявність якого була вирішальною для призначення того чи іншого виду пенсії.

Трудовий стаж – це час трудової або іншої суспільно корисної діяльності працівника, що включає час роботи і час відпочинку та відповідно оплачується у визначеній грошовій формі.

Трудовий стаж має значення для призначення пенсії, надбавки до пенсії, для надання деяких видів допомог. Законом України «Про пенсійне забезпечення» (ст. 56) встановлено, що до стажу входить будь-яка робота, на якій працівник підлягав державному соціальному страхуванню [13]. Це означає, що пенсійний стаж охоплює індивідуальну трудову діяльність, зокрема й зайнятих у колективах орендарів, роботу за цивільно-правовим договором, якщо сплачувалися внески в Пенсійний фонд і Фонд соціального страхування; творчу діяльність письменників, художників, композиторів та інших творчих працівників; навчання у вищих навчальних закладах, в аспірантурі, докторантурі; час догляду за дітьми (до досягнення ними трьох років), за дитиною-інвалідом до досягнення нею 16 років; догляд за пенсіонером, який потребує постійного стороннього догляду за висновком медичної установи. Стаж роботи під час призначення пенсії за віком охоплює також час інвалідності через нещасний випадок на виробництві чи професійне захворюванням.

Зараховується у трудовий стаж і період проживання дружин військовослужбовців офіцерського складу з чоловіками в місцевостях, де була відсутня можливість їхнього працевлаштування за фахом (не більше 10 років).

Як правило, у стаж зараховується час фактичної роботи, але іноді він обчислюється в пільговому порядку. Так, сезонні роботи, визначені постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Списку сезонних робіт і сезонних галузей» від 28 березня 1997 р., зараховуються за повний рік роботи [10].

Основним документом, що підтверджує трудову діяльність працівника, є трудова книжка. Запис у трудовій книжці є доказом трудової діяльності в тому разі, коли він зроблений на підставі документів.

Крім трудової книжки, доказом трудового стажу можуть бути інші документи, видані за місцем роботи чи архівними установами. Порядок підтвердження наявного трудового стажу за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. [9]. Документи, що підтверджують трудовий стаж, можуть бути такі: довідки, виписки з наказів, особові рахунки і відомості на видачу зарплати, архівні довідки, членські квитки профспілки. Час роботи осіб, що займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на приватній власності і винятково на їхній праці, устанавлюється згідно з довідками Пенсійного фонду України про сплату страхових зборів у Фонд. Так само підтверджується творча діяльність працівників. Час навчання у вищих навчальних закладах, професійно-технічних училищах, аспірантурі підтверджується дипломами й іншими документами, виданими на підставі архівних даних про період навчання.

У зв'язку із проведенням пенсійної реформи інститут трудового стажу поступово втрачає своє значення. На зміну йому прийшов інститут страхового стажу. Такі поняття можна розглядати як тотожні тільки за умови співставлення загального трудового стажу та стажу страхового. Можна вважати, що загальний трудовий стаж у пенсійних правовідносинах замі-

нено страховим стажем тільки за умови, якщо роботодавець дотримується вимог законодавства в частині своєчасності та повноти сплати страхових внесків. Щодо спеціального трудового стажу, то він і тепер відіграє основну роль під час визначення відповідного пенсійного забезпечення і не може бути замінений страховим стажем, адже існує поруч з ним.

Тому для отримання відповідного пенсійного забезпечення застрахована особа повинна мати, крім страхового стажу, ще й спеціальний трудовий стаж, який умовно можна поділити на 2 види:

1) спеціальний стаж, який дає право на призначення пільгового пенсійного забезпечення в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на підставі Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зі зниженням пенсійного віку;

2) так звана вислуга років, яка розглядається як особливий вид спеціального страхового стажу, що зумовлює виникнення права на пенсію згідно зі спеціальними законами.

З огляду на правила обчислення, перший вид спеціального трудового стажу можна поділити ще на декілька підвидів, а саме:

а) стаж на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах (перелік професій, посад визначається чинним на період роботи Списком № 1);

б) стаж працівників, які безпосередньо зайняті на роботах із шкідливими і важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах (перелік визначається відповідним Списком № 2);

в) період трудової діяльності, яка здійснювалась в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до них;

г) період трудової діяльності на території радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи (регулюється Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [17]).

Другий вид спеціального трудового стажу, що застосовується в пенсійному забезпеченні, має назву «вислуга років». Вислугою років вважаються відповідні періоди виконання особою особливого виду трудової діяльності, зокрема державної служби, військової служби, служби і роботи в правоохоронних органах, а також іншої суспільно корисної діяльності, які дають право на пенсію незалежно від віку, але за умови звільнення зі служби (роботи), у зв'язку з якою призначається пенсія. Важливою рисою вислуги років є те, що вона, як і вік та страховий стаж, належить до основних підстав, що зумовлюють право на пенсію. Таке її значення безпосередньо впливає із законодавчої презумпції про втрату професійної працездатності чи придатності внаслідок тривалого виконання того чи іншого виду діяльності до настання віку, який дає право на пенсію за віком на загальних підставах.

Як вид спеціального трудового стажу вислугу років поділяють залежно від суб'єктів, для яких вона є необхідною для пільгового пенсійного забезпечення. Передусім, вислуга років використовується для нарахування і виплати пенсій військовослужбовцям і особам начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ. Правове її регулювання в такому разі здійснюється на підставі Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [14].

Крім того, Законом України «Про державну службу» вислуга років встановлена також для державних службовців. До державної служби, що зараховується як вислуга років, прирівнюється також трудова діяльність:

1) працівників Національного банку, які безпосередньо беруть участь у виконанні його функцій і займають посади, передбачені штатним розписом (Закон України «Про Національний банк України» [12]); 2) журналістів державних і комунальних засобів масової інформації (Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» [4]); 3) митників (Митний кодекс України [2]); 4) посадових осіб органів місцевого самовря-

дування (крім виконання обов'язків на виборних посадах) (Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [16]); 5) помічників-консультантів народних депутатів (Положення про помічника-консультанта народного депутата України [8]); 6) працівників державних спеціалізованих: установ судових експертиз (Закон України «Про судову експертизу» [19]); 7) дипломатичних працівників (Закон України «Про дипломатичну службу» [6]); 8) народних депутатів (Закон України «Про статус народного депутата» [18]).

Важливо зазначити, що стаж державної служби має подвійне значення. З одного боку, це період, протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, тобто йдеться про страховий стаж, що дає право на пенсійне забезпечення за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». З другого боку, він розглядається як спеціальна підстава пенсійного забезпечення державного службовця за Законом України «Про державну службу» (ст. 37) [5].

Спеціальними законами передбачено порядок обчислення трудового стажу суддів (Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [20]) і прокурорсько-слідчих працівників (Закон України «Про прокуратуру» [15]). Тут, зокрема, передбачено, що періоди трудової діяльності такої категорії працівників зараховуються до спеціального стажу державної служби, що дає право на соціальне забезпечення за Законом України «Про державну службу». Але періоди проходження державної служби не можуть бути зараховані до спеціального стажу суддів чи прокурорсько-слідчих працівників.

Ще одним видом вислуги років є спеціальний трудовий стаж науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів освіти III і IV рівнів акредитації. Такий вид стажу встановлений Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [11].

Однак вже з 1 жовтня 2017 р. через проведення нової пенсійної реформи планується скасування таких спеціальних пенсій для: держслужбовців, науковців,

осіб місцевого самоврядування, прокурорів, депутатів, журналістів.

Конституція України гарантує всім працездатним громадянам України право на матеріальне забезпечення шляхом надання трудових і соціальних пенсій. Іноземні громадяни й особи без громадянства, які проживають в Україні, мають право на пенсію нарівні із громадянами України на умовах, передбачених законодавством або міждержавними угодами. Пенсійне забезпечення громадян України, які проживають за межами України, провадиться на основі договорів з іншими державами.

Висновки і пропозиції. Із проведеного дослідження можна зробити висновок, що реформування пенсійної системи підвищило роль страхового стажу для отримання належного пенсійного забезпечення. До набрання чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» мав значення трудовий стаж (загальний і спеціальний), сьогодні для призначення пенсії визначальним став страховий стаж. Але, наприклад, законодавець під час призначення пенсії за вислугою років п. 2 прикінцевих положень згаданого Закону визначив, що до запровадження пенсійного забезпечення через професійні та корпоративні фонди особам, які мають право на призначення пенсії за вислугою років, пенсії призначаються за нормами зазначеного Закону в разі досягнення пенсійного віку та наявності трудового стажу, передбаченого Законом України «Про пенсійне забезпечення». Отже, для призначення пенсії за вислугою років особі необхідна наявність страхового та трудового стажу одночасно.

Загальний трудовий стаж також є вирішальним під час визначення права, зокрема, на відпустку, на зайняття певних посад (наприклад, судді, адвоката, нотаріуса), на отримання страхових виплат за загальнообов'язковим державним страхуванням від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань тощо.

Надалі необхідно удосконалювати пенсійне законодавство шляхом посилення ролі страхового стажу, детінізації ринку заробітної плати та введення об'єктивного співвідношення між величиною страхового стажу та розміром призначеної пенсії.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>.
2. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14 січня 1998 р. № 16/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/16/98-вр>.
4. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23 вересня 1997 р. № 540/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/540/97-вр>.
5. Про державну службу : Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>.
6. Про дипломатичну службу : Закон України від 20 вересня 2001 р. № 2728-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2728-14>.
7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
8. Про затвердження Положення про помічника-консультанта народного депутата України : Постанова Верховної Ради України від від 13 жовтня 1995 р. № 379/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379/95-вр>.
9. Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/637-93-п>.
10. Про затвердження Списку сезонних робіт і сезонних галузей : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 1997 р. № 278 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/278-97-п>.

11. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.
12. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
13. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1788-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>.
14. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квітня 1992 р. № 2262-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2262-12>.
15. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
16. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 р. № 2493-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>.
17. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон УРСР від 28 лютого 1991 р. № 796-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/796-12>.
18. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 р. № 2790-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.
19. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
20. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

Шевченко Н. П. Отдельные вопросы о роли страхового стажа при назначении пенсии

Статья посвящена актуальным вопросам роли страхового стажа при назначении пенсии. Проведен анализ современного пенсионного законодательства, практики его применения и высказаны авторские суждения о решении актуальных проблем пенсионного обеспечения, обоснованы рекомендации по дальнейшему совершенствованию пенсионного законодательства.

Ключевые слова: пенсия, страховой стаж, трудовой стаж, общий трудовой стаж, специальный стаж, пенсионное обеспечение, общеобязательное страхование, пенсионная система Украины.

Shevchenko N. The separate questions about the role of the insurance period in the appointment of a pension

The article is devoted to topical issues of the role of insurance experience in the appointment of a pension. The analysis of modern pension legislation, practice of its application and author's reasoning on the solution of actual problems of pension provision is made, recommendations for further improvement of the pension legislation are grounded.

Key words: pension, insurance experience, work experience, general seniority, special experience, pension provision, compulsory insurance, pension system of Ukraine.